

СУТНІСТЬ ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ТИПІВ РОЗВИТКУ ESSENCE AND COMPARATIVE ANALYSIS OF DEVELOPMENT'S TYPES

УДК 338.242

Верхоглядова Н.І.

д. е. н., професор,
проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Дробот С.А.

здобувач кафедри
обліку, економіки і управління персоналом підприємства
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

У статті розглянуто погляди науковців на сутність розвитку як складної багатогранної категорії. Застосовано темпоральний аналіз для висвітлення сутності розвитку, а також наведено його результати. Виокремлено основні типи розвитку, а саме екстенсивний, інтенсивний та інноваційний. Наведено основні характеристики різних типів розвитку. Встановлено, що типи розвитку мають свої особливості, які слід враховувати в процесі управління.

Ключові слова: розвиток, тип розвитку, екстенсивний розвиток, інтенсивний розвиток, інноваційний розвиток, компаративний аналіз.

В статье рассмотрены взгляды ученых на сущность развития как сложной многоаспектной категории. Применен темпоральный анализ для освещения сущности развития, а также приведены его результаты. Выделены основные типы развития, а именно экстенсивный, интенсивный и инновационный. Приведены основные харак-

теристики различных типов развития. Установлено, что типы развития имеют свои особенности, которые следует учитывать в процессе управления.

Ключевые слова: развитие, тип развития, экстенсивное развитие, интенсивное развитие, инновационное развитие, компаративный анализ.

The article considers the views of scholars on the essence of development as a complex multidimensional category. The temporal analysis was used to highlight the essence of development and its results are presented. The main types of development are outlined, namely extensive, intensive and innovative. The main characteristics of different types of development are presented. It was established that types of development have their own peculiarities that should be taken into account in the management process.

Key words: development, type of development, extensive development, intensive development, innovative development, comparative analysis.

Постановка проблеми. Розвиток, якщо його розглядати в соціально-економічній площині, є складною та багатогранною соціально-економічною категорією, яка виступає об'єктом наукового дослідження багатьох науковців та щодо сутності якої дискусії досі тривають. Унікальність цієї категорії зумовлена присутністю особистісного фактору, який служить джерелом

виникнення різноманітних варіацій тлумачення сутності розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та типологію розвитку розглядали Р. Акофф [1], О. Бакаєв, В. Гриценко, Л. Бажан, Л. Бакаєв, К. Бобер [2], І. Богатирьов [3], В. Василенко [4], С. Дунда [5], Д. Євдокимова [6], Л. Забродська [7], В. Забродський, М. Кизим

[8], А. Капліна [9], С. Мочерний [10], Й. Шумпетер [11] та інші науковці.

Таким чином, у науковій літературі існує множинність визначень, пов'язаних з розвитком загалом та певними його типами зокрема. Однак їхня численність, повторюваність і нечіткість не дають можливості визначитися з його змістом. Невизначеність категоріального апарата є причиною неоднозначності висновків у теоретичному аналізі, що виступає гальмуючим фактором в галузі формування цілісного наукового підходу до аналізу соціально-економічного розвитку національного господарства.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є вивчення розвитку як складної багатоаспектної категорії, проведення компаративного аналізу різних типів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку приводять до визначення нових моделей розвитку економіки, для яких характерні принципово нові риси та пріоритети, що виокремлюються залежно від типу її розвитку.

Відомий учений у галузі дослідження операцій та теорій систем Рассел Лінкольн Аккофф трактує розвиток не як умову або стан, зумовлений рівнем наявності ресурсів, а як процес, в якому збільшуються можливості та бажання виробничо-економічної системи задовольняти свої бажання і бажання інших систем та індивідів, пов'язаних з нею. Процес розвитку розглядається як висхідний, оскільки припускає приріст можливостей виробничо-економічної системи [1].

Щодо типів розвитку, то деякі науковці обмежуються виділенням двох основних, а саме екстенсивного та інтенсивного типів. Інші науковці вважають доцільним доповнити цей перелік ще одним типом, що має високу актуальність в умовах сьогодення, яким є інноваційний тип розвитку.

При цьому для позначення перших двох типів розвитку деякі науковці, використовують як наведені вище терміни, так і їх синоніми, а саме сировинний тип розвитку (синонім екстенсивного), інвестиційний тип розвитку (синонім інтенсивного). Щодо інноваційного типу розвитку, то його інколи називають інноваційно орієнтованим розвитком.

Використання таких синонімічних понять є закономірним, адже кожен тип розвитку вирізняється домінуванням певних джерел, які створюють підґрунтя для кількісних, якісних та структурних перетворень. Такі джерела (основні джерела розвитку) виокремлені ще в дослідженнях М. Портера. Згідно з висновками, яких дійшов науковець у процесі вивчення розвитку, він може відбуватись на основі виробничих факторів (за рахунок факторів виробництва шляхом їх кількісного нагромадження, тобто змін екстенсивного характеру), інвестицій (за рахунок залучення капіталу, що

робить можливим підвищення технічного рівня виробництва та ефективності використання виробничих факторів за рахунок інтенсифікації процесу їх використання) або інноваційної діяльності (за рахунок росту комерціалізації інтелектуальної діяльності та її результатів) [13].

З таким розмежуванням типів розвитку тісно корелює типологія економік світу за рівнем (ступенем) економічного розвитку, що використовується у звітах про глобальний індекс конкурентоспроможності, підготовлених фахівцями Світового економічного форуму. Так, основними типами країн залежно від рівня розвитку, згідно з матеріалами звіту [14], є "factor-driven economies" (у вільному перекладі – «економіки, що спираються на використання факторів»), "efficiency-driven economies" («економіки, що спираються на підвищення ефективності/віддачі»), "innovation-driven economies" («економіки, що спираються на активізацію інновацій»).

Так, екстенсивний тип розвитку пов'язаний зі способом збільшення обсягів суспільного виробництва внаслідок кількісного приросту всіх елементів продуктивних сил, насамперед факторів виробництва, за незмінного рівня технічної основи виробництва.

До факторів, притаманних екстенсивному типу, відносять:

- зростання обсягів інвестицій за збереження наявного рівня технології;
- зростання кількості зайнятих робітників;
- зростання обсягів споживаної сировини, матеріалів, палива та інших елементів обігового капіталу.

Екстенсивний розвиток передбачає розширення обсягів виробництва та збуту продукції, відбувається в умовах ненасиченого ринку за відсутності гострої конкуренції, відносної стабільності середовища господарювання. Шлях розвитку народного господарства на основі екстенсивного типу посилює витратний характер економіки, адже відмінною рисою цього типу розвитку є його пов'язаність зі зростаючими витратами ресурсів.

Такий шлях економічного розвитку приводить до технічного застою, за якого кількісне зростання випуску продукції не супроводжується техніко-економічним прогресом.

Якщо екстенсивний тип розвитку, як зазначає О. Богашко, визначає збільшення обсягів виробництва та продаж за рахунок перш за все кількісних факторів-ресурсів, доступність яких забезпечена станом речей в економіці, то другий тип забезпечує його за рахунок використання якісних факторів, які втілюють нові досягнення науки, нові можливості, знання. При цьому важливі не просто нова техніка, технології, кваліфікація кадрів, але й їх раціональне співвідношення [16].

Таким чином, інтенсивний тип розвитку (інтенсифікація виробництва) пов'язаний з процесом

суспільного виробництва, що ґрунтується на застосуванні передусім ефективніших елементів продуктивних сил та досконаліших форм розвитку (техніко-економічної, організаційно-економічної, суспільної).

Отже, ключова відмінність інтенсивного типу розвитку, на думку І. Єпіфанової, полягає в тому, що він передбачає якісні зміни в рівні розвитку продуктивних сил та факторів виробництва, відновлення основних фондів, підвищення кваліфікації персоналу та ефективності господарської діяльності за рахунок поліпшення її організації [17]. Цей тип розвитку передбачає використання передових науково-технічних досягнень для підвищення продуктивності та результативності соціально-економічної системи.

Більшість науковців вважає, що для інтенсивного типу розвитку необхідним є застосування найефективніших виробничих чинників для вирішення основних соціально-економічних та екологічних завдань.

Якщо за екстенсивного типу розвитку продуктивність та ефективність праці залишаються незмінними, а змінюються лише кількісні фактори, то за інтенсивного типу розвитку зростають саме якісні. Саме тому інтенсивний тип розвитку має антивитратне спрямування, оскільки супроводжується зменшенням витрат живої та уречевленої праці на одиницю продукції.

Перехід на цей тип розвитку відбувається за ступенем насичення ринків, вичерпання дефіцитних ресурсів, зростання конкуренції товаровиробників. Крім того, фактори інтенсивного розвитку набувають пріоритетного значення порівняно з факторами екстенсивного в умовах обмеженості ресурсів.

До інтенсивних факторів можна віднести:

- запровадження нової техніки, технологій шляхом оновлення основних фондів;
- підвищення кваліфікації робітників;
- поліпшення використання основних та обігових коштів;
- підвищення ефективності господарської діяльності за рахунок її кращої організації [12; 16; 17].

Позиція В. Андрійчука стосовно формування інтенсивного типу розвитку зводиться до того, що в сучасних умовах спостерігається тісна взаємодія зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, тому сформувати інтенсивний тип розвитку можуть ті суб'єкти господарювання, які раціонально та швидко реалізують новітні досягнення науки й техніки, що є результатом змін у макросередовищі, зокрема в такій його ланці, як науково-технічне середовище [18].

Саме остання теза демонструє тісний зв'язок інтенсивного типу розвитку з інноваційним. Деякі науковці (зокрема, В. Касьяненко) наголошують на тому, що характеристики інноваційного типу розвитку є близькими до інтенсивного типу, що усклад-

нює їхнє розмежування. Це пов'язане, зокрема, з тим, що інноваційний тип розвитку економіки повинен базуватись на факторах інтенсивного зростання й бути його логічним продовженням.

Інноваційний (науково-технічний) тип розвитку, як зазначає В. Касьяненко, базується на сукупності прогресивних якісно нових змін, які безперервно виникають у часі та просторі, в умовах обмеженості ресурсів та факторів виробництва, а також позитивно впливають на розвиток економіки [19]. Він передбачає безперервне оновлення асортименту продукції та технологій її виробництва, вдосконалення системи управління виробництвом і збутом.

Як зазначає О. Романчук, інноваційний тип розвитку характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними та управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності [20]. Це не тільки додаткові витрати (що свідчать також про інтенсивний відтворювальний процес), але й якісні, структурні вдосконалення в межах нових підходів та рішень (комплексне й безупинне відновлення еколого-економічного потенціалу виробництва, виробництво продукції нової якості, надання різноманітних послуг тощо).

Як зазначено в роботі О. Величко з посиланням на результати дослідження В. Захарченка, інноваційний тип розвитку – спосіб економічного зростання, що базується на постійних та систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності господарської системи для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг, на періодичному перегрупуванні сил, обумовлений логікою НТП, цілями й завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів та формуванні конкурентних переваг [21].

Як справедливо зазначає В. Геєць, інноваційний тип розвитку передбачає новий підхід до економіки, яка має стати економікою знань. Економіка знань – це економіка, в якій джерелом зростання є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, в результаті використання яких разом з природними ресурсами, капіталом і працею домінуючим факторами стають процеси накопичення й використання знань, внаслідок чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки [22].

Л. Федулова пов'язує розвиток економіки інноваційного типу з домінуванням проривних інновацій в їх загальній структурі; зі стабільним зростанням частки наукоємного сектору виробництва; зі зниженням матеріаломісткості та енергоємності виробництва завдяки активному запровадженню інновацій; зі зростанням показників економічної ефективності переважно за рахунок інноваційних чинників; зі спрямованістю відтворювального про-

цесу на досягнення технологічної конкурентоспроможності [23].

Важливість переходу на інноваційний тип розвитку підкреслюють багато науковців. Наприклад, О. Величко обґрунтовує доцільність переорієнтації економіки країни на інноваційній основі, наводячи аргументи, що саме інноваційний тип розвитку створює можливості щодо підвищення конкурентоспроможності як окремих підприємств, так і національної економіки загалом [21].

Наведені вище характеристики корелюють з думками інших науковців. Для порівняння вищенаведеної інформації доцільним, на нашу думку, є використання компаративного аналізу з урахуванням загальних принципів його проведення, детально висвітлених в роботі [15].

Зазначимо, що першочерговою метою компаративних досліджень має стати визначення основних характеристик типів розвитку. Результати компаративного аналізу трьох основних типів розвитку за певними характеристиками наведено в табл. 1.

Як видно з табл. 1, три типи розвитку суттєво різняться за всіма основними характеристиками.

Таким чином, компаративний аналіз дав змогу дійти висновку, що найбільш доцільною у сучас-

них умовах, що вирізняються високим рівнем конкуренції, обмеженістю ресурсів та застосуванням застарілих технологій, високою нестабільністю середовища, є орієнтація на інноваційний тип розвитку, який вирізняється зведеними до мінімуму обмеженнями розвитку та перманентними результатами, отримання яких дасть можливість забезпечити підвищення конкурентоспроможності як усієї системи, так і її окремих частин.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, надано порівняльну характеристику розвитку екстенсивного типу (факторно орієнтованого розвитку), інтенсивного типу (інвестиційно орієнтованого розвитку) та інноваційного типу (інноваційно орієнтованого розвитку), що ґрунтується на застосуванні їх компаративного аналізу, який дав змогу встановити принципові відмінності між основними типами розвитку за низкою суттєвих характеристик. Результати компаративного аналізу можуть використовуватися фрагментарно залежно від їх цільової спрямованості. Основою подальших досліджень є результати порівняння за такими характеристиками, як характер змін (результат розвитку) та адаптивність до зовнішнього середовища.

Таблиця 1

Результати компаративного аналізу типів розвитку

Характеристики	Екстенсивний	Інтенсивний	Інноваційний
Основні джерела розвитку	Виробничі фактори.	Інвестиції.	Інновації.
Характер змін (результат розвитку)	Кількісні зміни.	Якісні зміни.	Якісні та структурні зміни.
Основа для зростання	Нагромадження більшої кількості факторів за тієї ж продуктивності.	Підвищення ефективності (віддачі) за рахунок інтенсифікації.	Підвищення ефективності (віддачі) на основі інноваційного прориву.
Характер по відношенню до витрат	Витратний.	Антивитратний.	Антивитратний.
Відношення до навколишнього середовища	Експлуататорське.	Ощадливе.	Відновлювальне.
Адаптивність до зовнішнього середовища.	Низька.	Середня.	Висока.
Ресурсоємність (матеріалоємність, енергоємність)	Висока.	Середня.	Низька.
Наукоємність	Низька.	Середня.	Висока.
Врахування аспектів неекономічного характеру (соціальних, екологічних)	Відсутнє.	Часткове.	Повне.
Обмеження розвитку	Продиктовані кількістю наявних ресурсів, максимально можливі.	Продиктовані можливостями застосовуваних технологій, середні.	Продиктовані швидкістю засвоєння нових знань, зведені до мінімуму.
Сталість отриманих результатів	Короткотермінові.	Пролонговані.	Перманентні.
Наслідок домінування розвитку цього типу	Технічна рецесія, що може привести до спаду, абсолютного зниження конкурентоспроможності.	Затримка на досягнутій стадії розвитку, відносно зниження конкурентоспроможності.	Перехід на нову стадію, підвищення конкурентоспроможності.

Джерело: складено авторами

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акоф Р. О менеджменте. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 448 с.
2. Економіко-математичні моделі економічного зростання / О. Бакаєв, В. Гриценко, Л. Бажан, Л. Бакаєв, К. Бобер. Київ: Наук. думка, 2005. 189 с.
3. Богатирьов І. Управління розвитком підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами»; КНЕУ. Київ, 2004. 20 с.
4. Василенко В. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации. Культура народов Причерноморья. 2011. № 232. С. 100–107.
5. Дунда С. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства». Проблеми підвищення ефективності інфраструктури праць. 2011. Вип. 32. 213 с. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/380/369>.
6. Євдокимова Д. Державне регулювання економічного розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія». Київ, 2002. 20 с.
7. Забродська Л. Стратегічне управління: реалізація стратегії: навч. посібник для студ. екон. спец. Харків: Консул, 2004. 208 с.
8. Забродский В., Кизим Н. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. Харьков: Бизнес-Информ, 2000. 72 с.
9. Капліна А. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2012. № 24 (II). С. 57–63.
10. Мочерний С. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва: Прогресс, 1982. 456 с.
12. Уткіна Г. Інноваційний тип розвитку як новий економічний уклад. Вісник Криворізького економічного інституту КНУ. 2013. № 2. С. 50–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkei_2013_2_11.
13. Porter M. Interbrand Choice, Strategy, and Bilateral Market Power (Harvard Economic Studies). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976. 254 p.
14. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum, Geneva. 2017. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.
15. Голубчик А. Аналіз компаративний. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. Сурмін, П. Надолішній та ін. 2011. С. 37–38.
16. Богашко О. Еволюція теоретичних підходів до інноваційного розвитку в економічній науці. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 2 (22). С. 23–29.
17. Єпіфанова І. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. Т. 3. С. 48–50.
18. Андрійчук В. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ, 2013. 779 с.
19. Касьяненко В. Дослідження сутності інноваційного потенціалу економіки. Демократичне врядування. 2011. Вип. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_8_17.
20. Романчук О. Проблеми інноваційного розвитку аграрних підприємств Житомирської області (за матеріалами соціологічного дослідження). Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2013. № 1–2 (2). С. 206–215. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2013_1-2\(2\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2013_1-2(2)_27).
21. Величко О. Особливості інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3386>.
22. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т. / за ред. В. Гейця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. Київ: Фенікс, 2007. Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України. 2007. 544 с.
23. Федулова Л. Інноваційна економіка: підручник. Київ: Либідь, 2006. 480 с.